

A MAI ROMÁN REGÉNY

BÁR MA ROMÁNIÁBAN IS éppúgy, mint Európának jóformán minden országában, a regényirodalom termékei számíthatnak a legszélesebb körű érdeklődésre s a legváltozatosabb rétegeződésű olvasóközönségre, a regényirodalom felvirágzása egészen friss jelenség, melynek történeti gyökerei legfeljebb a múlt század közepéig nyomozhatók vissza.¹ Nemcsak azért késett soká ennek a magasabbrendű irodalmi műfajnak meghonosodása, mert hiányzott a megfelelő fejlettebb társadalmi élet, hanem azért is, mert a regény a műirodalmat megelőző népköltészetben úgyszólván semmi műfaji előzményre nem támaszkodhatott. Lírikusok hamarabb lehettek, mert ott volt mögöttük a népi líra egész kimeríthetetlen gazdagsága s hamarabb jöhettek jó novellisták is, mert művészetükhöz a népmesében kész műfaji és ízlésbeli adottságokat találhattak. A román műköltészet félénk kezdeteit nem is tudnók elképzelni a népköltészet állandó támogatása nélkül — nem ebből merít a XVII. században Dosofteiu, a zsoltárfordító költőmetropolita még akkor is, mikor a lengyel Kochanovszki művészetét próbálja Moldvába átültetni? — s nem a népmese kedves naivságából emelkedik-e ki Neculceanak, Mikes Kelemen kortársának meleg anekdotázó kedve s később a legjobb román prózáirónak, a paraszti környezettől még alig elvált Creanganak pompás humora? Volt-e azonban népies előzménye a regénynek is? Vannak, kik Nagy Sándor históriájára szoktak hivatkozni (Alixandria, 1620), de úgy látjuk, hogy azokból a szálakból, melyek a modem regényt az efféle népkönyvekhez fűzik, semmiféle szerves szintézis nem teremthető. Még a XIX. század elején is a brassói Barac János Mészáros Ignác Kártigámját nem prózában, hanem versben akarta románra fordítani, ugyanabban a versmértékben, mely Barac igen népszerű Árgyirus-átdolgozásának formai kötőse.² Ez mutatja, hogy a regény még ekkor is ismeretlen volt az irodalmi ízlésig alig felemelkedő románság körében.

Néhány alig számbavehető kísérlettől eltekintve, az első román regény — mint ismeretes — a Havasalföldről származik, vagyis abból

¹ V. ö. E. Lovinescu, *Istoria liter. rom. contimp.* IV. Evolupa „prozei literare“, 1928, A. Badaufa, *Románul urban românesc*, Gândirea, 1930, 139—41. 1., M. G. Samarineanu, *Románul românesc*, Familia, 1936, 3. sz. 3—14. 1., R. Demetrescu, *Románul românesc de azi*, Pagini Lit. 1935 márc. A legújabb regényekre nézve lásd S. Cioculescu, *Aspecte epice contemporane*, Rev. Fund. Reg. 1936. 3., 4. és 11. sz.

² G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac* 1933, 107—113. lap.

a tartományból, hol a városi élet Bukarest révén legkorábban erősödött meg s hol a külföldi irodalmi hatások is leginkább érvényesülhettek. Nicolae Filimonnak „Ciocoi vechi si noi“ (Régi és új parvenük, 1863) című regénye nemcsak érdekes korrajzi részletei miatt marad becses történeti dokumentum a fanarióta-korra nézve, hanem irányt jelez a meginduló román regényirodalom számára is. Ellentétben a lírával, mely akkor még kizárólagosan romantikus színezetű, e regény már az irodalmi realizmus képviselője, mégpedig oly realizmusé, mely tárgyát nem külföldi eseményekből, hanem a román társadalmi életből meríti, s ezáltal az idegen irodalmi módszert hazai tények megrogzítására alkalmazza. Filimon másik érdeme viszont az, hogy ebből a társadalmi keretből ki tudott emelni egy típust, a minden eszközzel fölfelé törő parvenüt, az önző, de erős akaratú, ha kell erőszakos és kíméletlen embert, ki azóta is a havasalföldi regényíróknak legkedveltebb, számtalan változatban megörökített hőse maradt. Filimon ezzel a regényével, melynek a 80-as években még Brassóban is visszhangja akadt¹, megteremtette a román regényirodalomnak első, szervesen továbbfejlődő tradícióját. Ez a hagyomány napjainkig termékeny maradt: Victor Eftimiu gonosz tisztartója, ki minden eszközzel a dúsgazdag bojár vagyonára tör (Dragomima, 1930), csakúgy Filimon hősenek, Dinu Paturica-nak egyenes leszármazottja, mint ahogy ehhez a családhoz tartozik N. D. Cocea Romániában hírhedtté vált szolgai vadéka (Fecior de slugă, 1932), kinek féktelen ambíciója minden eszközt felhasznál arra, hogy a világháború forгатagában nemzeti hőssé emelkedjék. Havasalföld, az a román tartomány, hol szinte egyszerre készen, kiforrottan tűnt fel a román regény, táji karakterének lényegét egyetlen hősbe sűrítette: a kíméletlenül fölfelé törő, heves, ambiciózus akarat-ember alakjába.

Ez a jellem azonban éppen azért, mert hamar típusá lett, szerzőről-szerzőre ismétlődő vonásokkal, csakúgy mint a vígjátékoknak állandó alakjai, nem nyújtott az írónak elég lehetőséget a lelki rajz elmélyítésére. Jelentkezett tehát a már differenciáltabb lelki étellel rendelkező regényhős: annak az embernek alakja, ki nem találja helyét a törtetők, az izing-vérig akarat-emberek világában. Ezek a hősök is legtöbbször jövevények, beköltözőitek, mint Filimon parvenüi, de nem képesek környezetüket önzésük eszközévé tenni, hanem ellenkezőleg, ők törnek meg a körülük tomboló szenvedélyek viharában. Barrés önmagukkal meghasonlott hőseinek, a „déraciné^M-típusnak román másai ezek s az írók, kik ezt a jellemábrázolást tradícióvá tették, maguk is a tömegtől visszahúzódó, magányos, szomorú emberek. Brátescu-Voinesti hőse, a környezetéhez alkalmazkodni nem tudó Andrei Rizescu (In lumea dreptăpi — Az igazság világában, 1908), ki hasztalan küzdelmeibe belefáradva, az öngyilkosságba menekül, talán ennek a típusnak legigazabb, legemberibb képviselője. Ilyen lelki alkatú emberek, kik szinte szükségszerűen emelkednek ki a törtetők táborából, szintén mindmáig gyakoriak a román regényben. Andrei Rizeşcu fásult passzivitásának egyenes folytatója Mircea

¹ Gr. Băjenaru, Un plagiat ardelenesc după românu „ciocoi vechi si noi“ al lui N. Filimon, Convorb. Lit. 1931. 806—816. lap.

Eliade egyik regényalakja (Intoarcere din raiu — Visszatérés a paradicsomból, 1934), kiben a kritikusok a mai román fiatalság legjellegzetesebb képviselőjét vélik felismerni. Az eszközök, mellyel az író hőstét festi, azóta természetesen fejlődtek a korrallal: a századeleji jellemábrázolás még Barrés és Bourget nyomán haladt, a mai író analízise már Proust folytonos önkínzásához áll közel. De mindez irodalmi külsőség csupán: a lényeg nem változott. A havasalföldi regény célja továbbra is elsősorban annak a típusnak bemutatása, mely ambíciója folytán könnyen tud alkalmazkodni a gyors nyugatiasodás okozta változásokhoz, s ezt a rajzot szervesen kiegészíti, az írók egyéniségének és felfogásának megfelelően, azoknak a jellemeknek feltárása, melyek belső adottságaik folytán szembehelyezkednek környezetükkel s elbuknak a tragikus küzdelemben.

Ha most a Havasalföld után Moldva regényíróihoz fordulunk, egészen más vonások rajzolódnak elénk. Amott a regény kezdettől fogva kifejezetten realizisztikus, az elbeszélő modor sokszor rideg, száraz vagy cinikusan kegyetlen — az írók így próbálnak hőseiknek, kiket a sokszor bizonytalan kézzel vezetett cselekmény nem jellemez eléggé, határozott körvonalat adni — emitt viszont a regény, bár megőrzi a környezetrajz pontosságát és természetességét, mindig valami rejtett lírai mellékízt kap. A moldvai írók nyelve lágyabb, dúsabb, természetesebb, népiesebb s főleg azért költőibb, mert nem hemzsegek benne a hangulati értékkel nem bíró henye neologizmusok, mint a bukaresti írók franciás zsargonjában. A moldvai regény mestere kétségtelenül Mihail Sadoveanu, ki műveinek hosszú sorozatában — mintegy 50 regénye van — számtalan változatban s mégis tulajdonképpen mindig egyformán írta meg a moldvai „duisie“ dicséretét.¹ Ez a szelíd mélabú számára sokszor a történetnél is fontosabb s talán ezért van, hogy Sadoveanu, mint általában a legtöbb román regényíró, képtelen az ügyes, fordultatos meseszövése. Akár szenvedő, Bovaryné-szerű alakot helyez a moldvai kisváros egyhangú szürkeségébe (Floarea ofilită — Hervadó virág, 1905), akár bojárfiú és parasztleány szerelmének szociális háttérét tárja fel (Venea o moară pe Siret — Jött a Szereten egy malom, 1925), akár a XVII. század végéről ír ál-történeti regényt, egy Moldván keresztülutazó francia abbé állítólagos följegyzései alapján (Zodia Cancerului — A Rák jegyében, 1929), az író számára mindig egy a fontos: a moldvai táj és a moldvai emberek sajátos lelki alkatának érzékeltetése a mindent betöltő, szlávosan merengő mélabú jegyében. Még parasztjai is, akiket pedig nem egyszer nyers valóságussággal ábrázol — ezért érte pályája kezdetén az erkölcstelenség vádja — engedelmesen beleilleszkednek ebbe a lírai hangulatba. Sadoveanu művészetében is, akárcsak Eminescunál, Moldva legnagyobb költőjénél, két tipikusan romantikus vonás uralkodik: az eleven természetérzés s a múltnak rajongó tisztelete. Mindkettőjükből lépten-nyomon kiütözik a „laudator temporis acti“; ezért állítja szembe Eminescu a ma alacsonyosságát a régi írók idealizmusával (Epigonii — Az utódok) s ezért ír Sadoveanu, ha nem is adatszerűen pontos, de plasztikusnak tetsző történeti regényeket s

¹ Ld. G. Ibrăileanu, Scriitori curente, 1909, 98—179. lap.

ezért foglalkozik annyit a pusztuló nemesi osztályokkal. S épp itt az a pont, mely világosan mutatja Havasalföld és Moldva írónak ellentétes szemléletét: Havasalföldön a hanyatlás jóformán csak keret, melyből egy heves, akaratos temperamentum emelkedik ki, itt azonban a pusztulás már nem háttér, hanem a regény tengelyét képező főcselekmény.

Sadoveanu hagyományainak egyenes folytatója Ionéi Teodoreanu, kinek főműve (La Medeleni — Medeleniben) a háborúutáni román regényirodalom egyik legjelentősebb alkotása. Három, arányosan tagolt részt ölel fel. Az első kötet a gyermekkor regénye (Hotarul nestatornic — Bizonytalan határ, 1925), páratlan részletességű rajz a gyermekszoba apró hőseiről, kik az egykorú eseményeknek megfelelően játszanak a csöndes moldvai házban. Ez a beállítás teljesen megfelel annak az elgondolásnak, melyet az író a „gyermekkor regényéről“ magának alkotott: „Legyen olyan a gyerekszoba, mint kis falu a tűzhányó lábánál“. De Dán, az érzékenylelkű gyermek nem maradhat ebben az elvonultságban, mely még inkább elmélyítené méla alaptermészetét. Nagybátyja, a gazdag üzletember Bukarestbe viszi (Drumuri — Utak, 1926), korán próbálja önálló életre nevelni, mert reméli, hogy sikerül megtörni benne a tipikusan moldvai passzivitást. Dán azonban mindezek ellenére visszavágyik Moldvába s különösen Medelenibe, mely számára a gyermekévek meghitt csöndjét jelenti. Az utolsó kötet (Intre vanturi — Szélben, 1927) már a visszatérés: Dán ügyvéd lesz lakiban, de foglalkozását nem tudja kellő reális érzéssel felfogni, pereiben túlságosan elvont, túlságosan irodalmi marad. Mint Bratescu-Voinefti zárkózott s önmagukkal meghasonlott alakjai, ő is állandó ellentétet érez saját idealizmusa s környezetének romlottsága között. Mégsem fordulhat sorsa tragikusra, mert csakúgy, mint Teodoreanu másik regényhősének (Golia, 1933), van lelki ereje hozzá, hogy írói működésében, regényeiben találjon kárpótlást csalódásaiért. Művei persze jellegzetesen moldvai alkotások: szépek, csöndesek, líraiak, hisz írhatna másféléket egy olyan ember, kinek művészi eszménye éppen Sadoveanu? „A Moldva folyó egész völgye, a Szeret egész vidéke benneél Sadoveanuban. Ha ezt a tájat szemléled, Sadoveanu művészetére lelsz“.

Könnyű volna esztétikai kifogásokkal illetni Teodoreanu trilógiáját. Bizonyos, hogy a hős túlságosan passzív s a cselekmény sem elég fordultatos. De a hiányokért bőven kárpótol a lelki rajz belső igazsága, következetessége s a román tájak hangulatának kitűnő érzékeltetése. Teodoreanu egész regénye egyetlen probléma körül forog: megtalálhatja-e a vidéki élethez szokott, csöndes szemlélődésre hajló moldvai ember teljes boldogságát a bukaresti élet lázas tülekedésében? Az író világosan látja, hogy ebből az ellentétből feltétlenül az aktív városi ember kerül ki győztesen. Innen ered a most már nemcsak hangulati jellegű, hanem tárgyilagosan megindokolt sajnálkozás a patriarchális életforma pusztulása miatt:

„Országunk művelődése kezdetben felszínes volt, mulatságosan operettizű, de eljön majd a kor, mikor a civilizáció mélyebbre hatol s ez már tragikus lesz. Elkövetkezik a társadalom teljes átértékelése,

barbár, de költői intézmények omlanak össze s a munka hatalmas energiái diadalmaskodnak a tegnapi urak zsarnok tunyaságán. Több orvosunk lesz, de kevesebb papunk s a társadalom életébe betörnek a civilizáció emberei, kik durvák, de energikusak, brutálisak, de hatalmasok“ (I. 221 1.).

Teodoreanu tisztában van azzal, hogy a nyugati civilizáció, mely a románság számára pusztá intellektuális emelkedést jelent, könyörtelenül elsöpri azt a tárgyas metafizikát, mely az ortodox ember vallási élményének egyetlen formája. Annál jobban sajnálja ezt a veszteséget, mert szerinte csak komoly, mély vallásosság biztosíthatja egész egyéniségek kialakulását. Teodoreanu jól felfogott népi tradicionalizmusból ragaszkodik a vallásos lelkülethez. Hagyománytiszteletének másik oldala szenvedélyes védelme mindannak, ami fajilag tiszta román. Programmszerűen hat az a tiltakozás, mellyel a romániai zsidók túlzott irodalmi érvényesülése ellen fordul, de jellemző, hogy még e ponton is művészi érvekre tud hivatkozni. Meggyőzően mutatja ki, hogy a beolvasásukra büszke idegenek tudatosan archaizálnak, mert románosabban akarnak írni, mint a született románok. Nem lévén meg azonban természetes nyelvi ösztönük a szókincs finomabb árnyalatainak felhasználásához, mesterségesen feltámasztott archaizmusokból s keresett újszerűségből csak izléstelen stíluskeverést hoznak létre.

Teodoreanu működése világosan mutatja a moldvai regény útját. A táj jellegéből folyó kontemplatív alap megmarad, de már csak kiindulópont az elmélyüléshez, melyből a túlhajszolt városi élet egyoldalú aktivizmusának egészséges kritikája sarjad ki. Művészi szempontból ez a moldvai életszemlélet a regény terén még nem hozott létre hibátlan műremekeket, de a további fejlődés értékes elemeit, köztük az erkölcsi emelkedettséget, már magában hordozza.

S most felvetődik a kérdés: mivel járult hozzá Erdély románsága a Kárpátokon túl felvirágozott regényirodalomhoz? A világháború e ponton éles határvonalat jelöl. A háború előtt sem Slavici, sem Agár-biceanu tipikusan erdélyi beállítottságú művei nem keltettek különösebb hatást Bukarestben. Az ókirályságbeliek erdélyi író társaikban elsősorban a nemzeti misszió, a román irredentizmus apostolait látták, mert „az író az élni akarás jele s jogcím a szabad élethez“.¹ Az erdélyiek sikerének a darabos nyelv, a nehézkes mondatszövés is jelentős akadálya volt, mellyel a bukarestiek büszkén állították szembe a maguk franciás könnyedségét. Az erdélyi román próza viszonylagos elszigeteltségét csak a háború után törte át Liviu Rebreanu, kit 1936-ban, 50. születésnapja alkalmából mint az igazi román regény megteremtőjét ünnepeltek.

„A román regényt“ — írja Călinescu — „Rebreanu alkotta meg. Ő keltette legelőször a román olvasóban azt a meggyőződést, hogy lehet olvasható román regényt írni. Azelőtt is írtak regényeket, de ezeknek közös hibája a félénkség. Duiliu Zamfirescu regényei csak novellák. Ion (Rebreanu regénye) az első igazán modern román regény“.²

¹ Vö. Lovinescuj Critice, V. 1921, 144. lap.

² Adevărul Literar și artistic, 1935 dec. 8.

Kétségtelen, hogy az erdélyi paraszt életének hatalmas tablója, melyben Rebreanu néha Móricz Zsigmond kemény naturalizmusával láttatta meg a primitív ember életének két roppant hajtóerejét: a földéhséget s a szerelmi megkívánást, valóban határátkelő a román regény rövid s kevésbé változatos történetében.¹ Egy lengyel kritikus arra méltatta, hogy Reymont Nobel-díj-nyertes nagy művével (Parasztok) vesse össze.² De ennek a nagyszabású műnek megalkotása óta, mely még az Agár-biceanu-féle idealizált alakokat (pl. a nemzeti hősnéket vélt román pópát) is eleven hús-vér emberekké tudta tenni, Rebreanu írói pályája, életkörülményei folytán, jelentős fordulóhoz érkezett. Az író Bukarestben telepedett le s tehetségével, egész szellemiségével mintegy átolvadt a Havasalföld életébe. Erről a változásról maga Rebreanu a következőkben számol be:

„Kezdetben idegen iskolákba jártam, ezek természetesen eltörölhetetlen nyomokat hagytak rajtam. Csak később tanultam meg helyes románsággal írni s azt hiszem, emiatt lett kezdetben kifejezőmódom oly nehézkes. Először németül és magyarul írtam, mert két gimnáziumi osztályt a magyaroknál jártam, aztán hármát a szászoknál s végül megint a magyaroknál... A német műveltség szintén befolyásolt s megtanított arra, hogy a dolgokat komolyabban, súlyosabban vegyem. Azt hiszem, innét ered a konstruktivizmus és a társadalmi témák iránt érzett hajlandóságom. Itt az ókirályságban a francia műveltség inkább felületesebb és könnyed oldalával hatott reám“.³

Vájjon előnyös volt a csere? Egyik új regénye, az 1907. évi paraszmozgalmak elfojtásáról írt „Răscoala“ (Lázadás 193:5) azt mutatja, hogy Rebreanu monumentális művészetével a havasalföldi paraszt alakját is pompásan tudja megragadni. Az ő gazdag, életszerű részletmegfigyelésektől duzzadó parasztábrázolásai igen nagy haladást jelentenek a régebbi havasalföldi regény egysíkú jellemeihez képest. De a mérleg másik serpenyőjén ott vannak Rebreanu „könnyed“ társadalmi regényei, így a meglepően „könnyű“ fajsúlyú „Jár“ (Izzó szerelem, 1936), melyet érdekes miliórajza ellenére sem lehet emelkedésnek tekintenünk. A felvetett probléma, a kispolgári környezetből származó diáklány önállóságának kérdése, kétségtelenül aktuális, de az a meglehetősen konvencionális felelet, melyet Rebreanu ad, inkább a lelkiismeretlen csábító mohóságát domborítja ki, mintsem a női lélek mélyebb rezdüléseit. Még tartózkodóbbá tesz Rebreanu újabb írásaival szemben az a tény, hogy műveit sokszor a nemzeti elfogultság sugallja, és felfogása nem egyszer nyilvánvaló ellenmondásba kerül a történeti igazsággal. Ezt figyelhetjük meg Hóráról szóló, egyébként meglehetősen elnagyolt regényében (Crasiorul — A kiskirály, 1929), ahol az egész mozgalom kitörését II. József állítólagos kijelentésével hozza kapcsolatba („Tut ihr das!“), bár azóta maguk a román történészek is elismerték, hogy a császártól semmiféle

¹ Rebreanura nézve lásd Trembl Lajos, Két román regényíró, Magyar Szemle XII. (1930)» 343—350. lap.

² E. Biedryczki, Două epopee fărane[^]tă, Reymont Si Rebreanu. Fát-Frumos, 1932, 245—51. lap.

³ Erdélyi Helikon, 1936, 152. lap.

ösztönzés nem származhatott.¹ De Rebreanunak kellett ez a politikai háttér, hogy annál nagyobb súlyt adjon az efféle kijelentéseknek:

„Itt van a császári parancs, mely által a román nép jogot nyert arra, hogy kiirtsa a magyarokat az erdélyi föld színéről, s hogy felossza birtokaikat s minden vagyonukat azok között, kiknek veritékéből s keserves munkájából eredt itt minden gazdagság“ (1341.). Lehetetlen meg nem látni a kapcsolatot e nyolc éve írt regény tendenciája s a mai román kisebbségpolitika között...

De talán a fejlődés belső törvényei szerint azért van szükség erre a túlzó nacionalizmusra, mert csak ez ellensúlyozhatja, enyhítheti egyes írók túlságosan őszinte nyilatkozatait. Nem szabad elfelednünk, hogy a gúnyos hang Filimon úttörő műve óta hagyomány a román regényben épp úgy, mint a román színműirodalomban. Utóbbival kapcsolatban még lesz alkalmunk bővebben foglalkoznunk vele, ezúttal elég néhány példára utalnunk. Már Alecu Russo, aki pedig Michelet romantikus pátoaszával írt rajongó dicséretet a román földről (Cântarea României — Ének Romániáról, 1850) így jellemzi Moldova közerkölcsseit a múlt század 40-es éveiben: „Elpuhult keleti erkölcsök dúsan hajtó melegágya ez az ország, hol a keleti jelleg a zsarnokság, az alacsony-lelkűség, a gög és a megjuhászodás eszméivel szorosan párosul“.² Az ebből fakadó kiegyenlítetlen társadalmi különbségeket, melyek a szomorú emlékü fanarióta-kor egyenes örökségének tetszenek, festi a faji karakternek oly fontos szerepet tulajdonító Cézár Petrescu is:

„Hogy megértsd a mai embereket s a mai állapotokat, Caragea és Alexandra Moruz vajdaságáig kell visszamenned. Ott rejlenek a mai helyzet gyökerei, a szokások és a hagyományok, a jó, ami éltetett, s a rossz, ami tönkretett... Bukarestben azóta semmisem változott. Már minden megvolt. Csak az emberek vonásai durvultak el s élvezetvágyuk lett mohóbb. A tánc ritmusa meggyorsult, de a mai táncosok hajdani táncosok ükunokái s néha oly gyűlöletesnek és hiábavalónak talállok mindent, mintha Fanar külvárosában járnék, melyet hazug civilizációval még csak az imént meszeltek át“ (Calea Victoriei — A győzelem útja, 78—80. 1.).

Még kíméletlenebb az írók hangja, mikor a közelmúlt eseményeihez fordulnak. A világháborúba való beavatkozás körülményei számtalan gúnyos megjegyzésre adnak alkalmat. Minulescu kegyetlen őszinteséggel ír az akkori kormány tehetetlen habozásáról: „Szó sem lehetett hősiességről, mert a heroizmus spontán kirobbanás, mely kizárja az érett megfontolást. Nem maradt más, mint a gyávaság“ (Rosu, galben si albastru — Veres-sárga-kék, 1924, 169—70. 1.). A márasesti-i győzelem, melyre a moderm román történetírás oly büszkén hivatkozik, szerinte „valóságos Szent-Iván-éji álom, melynek elvarázsolt erdejét azonban az utolsó percben Schiller „Haramiáidnak díszleteivel cserélték föl. Az oroszok elhagyták a csatateret, hogy menjenek hirdetni a testvériséget s a 90%-os alkohol jótéteményeit“

¹ Octavian Beo, Răscoala lui Horia in corespondent impăratului Iosif II cu Arhiducele Leopold de Toscana, Lăpedatu—Emlékkönyv, 1936, 54. lap, C. Göllner, Revolupa lui Horia, Rév. Ist. 1936, 147—157. lap.

² Alecu Russo, Piatra Tetului si Iasi locuitorii sai in 1840, 1909, 121. lap.

(u. o. 167.1.). A visszafoglalt Bukarest életéről s a társadalmi bojkott alá vetett németbarát politikusokról N. Davidescu regénye szól (Conservator & Cia, 1924) s élénk fényt vet erre a korra N. D. Cocea egyik műve is (Fecior de slugă — Szolgaivadék, 1932), mely Románia egész XX. századi történetéből ízelítőt ad. Itt is szerepel az újabban oly divatos problémává lett 1907. évi parasztfordalom, melyet vérbefojtottak Averescu katonái, megjelenik Brătianu, ki „elég jelentős általános műveltséggel rendelkezett, ha nem is korához, de országához képest“ (174. 1.) s hallunk a háború utáni antibolsevista törekvések visszaéléseiről is: „Nem fizetett nyugdíjasok, rosszul fizetett hivatalnokok, kissemmizett parasztok és munkanélküliek, mihelyt jogukat másképp próbálták kérni, mint a legalázatosabb térdhajtással, azonnal és egyszersmindenkorra a kommunizmus rugalmas kategóriájába kerültek“ (347. 1.), Az összefoglaló megjegyzéseket néhány élesvonalú portré egészíti ki. Látjuk Iorgát is, amint Iasi-ban beszédet mond egy nemzeti hős temetésén: „Szakálta a földet septe. Balvállá szinte átdöfte az eget. Így állt ott, bizonytalan egyensúlyi helyzetben, ég és föld között, lábával a sárban s fejével a fellegekben“ (338—9. 1.).

De bármennyire nagy is a közönségsikere az efféle cinizmussal és keserőséggel kevert realiztikus ábrázolásnak, számos író tartózkodik az ilyen olcsó hatásoktól. A román regényben mindig volt valami külsőséges, jellemzésben és meseszövevényben egyaránt. A befeléfordulás, a pszichológiai elmélyülés még jórészt a jövő feladata. Az analitikus regény franciás finomságait eddig legjobban egy nőíró, a sokszor Proustra emlékeztető Hortensia Papadat-Bengescu tudta meghonosítani. (Fecioarele despletite — Kibomlott hajú szüzek, 1926 Concertul din muzica de Bach — Hangverseny Bach műveiből, 1927), A lelki élet gondos elemzését tűzte ki egyébként célul az eddig megjelent legjobb román életrajzi regény is: Cézár Petrescu hatalmas Eminescu-trilógiája (Lucaefărul — Az esticsillag, Nirvana, Carmen Saeculare). Kitűnő regény lenne akkor is, ha hőse nem a nagy s mindinkább elismert lírikus volna. A vajdaságok egyesülésének korát, a múlt század második felének hangulatát, Északmoldva és Bukovina egész szellemi légkörét Cézár Petrescunál jobban, meggyőzőbben senki sem örökítette meg. A moldvai író példát mutatott arra, hogyan lehet a moderm Románia történetének ezt a döntő fontosságú fejezetét úgy megrajzolni, hogy se felesleges eszményítés ne homályosítsa el tények és jellemek valóságosságát, se bántó cinizmus ne vegyüljön az események előadásába. Cézár Petrescu meg van győződve s olvasóját is meggyőzi Eminescunak nemzeti s keleteurópai jelentőségéről, de felfogását nem támadó éllel és sovíniszta elfogultsággal, hanem őszinte tárgyilagossággal és erkölcsi komolysággal érvényesíti. Életrajzi regénye a Sadoveanu-féle moldvai regénytípussal tart rokonságot, ebbe nyúlnak formai és szellemi gyökerei, de egyszersmind tényiszteletével, egyenességével és gazdag nyelvezetével világosan mutatja az utat a háború után oly váratlanul megerősödött román regény további fejlődése számára is.